

Mitologijos enciklopedija

Yra tokia nuostabi knyga, 73-ų žymiausių buvusios Tarybų Sąjungos (Rusijos, Gruzijos, Armėnijos, Čekėnijos, Estijos ir t.t.) mokslininkų parašyta, gausiai iliustruota, į du didžiulio formato tomus sudėta, iš viso 1390-ies smulkiausių šriftu primargintų puslapių mitologijos enciklopedija, pavadinta „Pasaulio tautų mitai“ ir pirmąsyk išleista Maskvoje 1980-aisiais, o paskui dar nesyk perleista.¹ Šio milžiniško, fundamentalaus, nepriylgstamo (nieko panašaus šių eilučių autoriui kol kas neteko nei matyti, nei girdėti nei Rytuose, nei Vakaruose) veikalo reikšmę lyginamiesiems mitologijos tyrinėjimams, pagaliau tiesiog pažinimui ir bendram išsilavinimui sunku pervertinti. Juolab kad po kiekvieno straipsnio dargi nurodoma gausi literatūra ta tema. Šia nepaprasta knyga galima džiaugtis ilgai, tačiau kalbame ne apie ją.

Panašaus pobūdžio bei paskirties, tik mažesnės apimties darbą nudirbo ir pavadintą „Mitologijos enciklopedija“ 1993–1994 metais Rygoje išleido ir latviai,² sutelkę ne ką menkesnį autorių bei konsultantų būrį iš Latvijos ir užsienio, tarp jų nemažai ir tų pačių buvusios Tarybų Sąjungos, ypač Rusijos mokslininkų, dalyvavusių rengiant „Pasaulio tautų mitus“. Tiesą sakant, kai kurie, jei ne daugelis, latvių „Mitologijos enciklopedijos“ straipsniai tiesiog išversti, žodis žodinė perkelti (kartais nebent sutrumpinant) iš rusiškojo leidinio, tačiau, šiaip ar taip, – tai sudarytojų bei autorių tarpusavio susitarimo reikalas, o latvis skaitytojas dėl to tikrai nenukentėjo.

Tačiau šiuo atveju mums rūpi netgi ne latvis, o lietuvis skaitytojas, ilgą laiką galėjęs tik pavydėti rusams bei latviams ir priverstas skaityti rusiškai arba latviškai. Bet štai pagaliau ir jis, lietuvis skaitytojas, susilaukė tokio veikalo savo, lietuvių kalba: tai būtent latviškosios „Mitologijos enciklopedijos“ vertimas į lietuvių kalbą, kol kas tik pirmasis tomas.³

Imkime palyginimui visuose trijuose leidiniuose atskira antrašte įdėtą straipsnį „Indoeuropiečių mitologija“. Visų pirma su apgailestavimu tenka pastebėti, kad jau rusiškajame leidinyje gausu korektūros, ar spaudos, klaidų. Štai Avestos dievybės vardo transkripcijoje *Arədvī Sūra Anahita* balsė ə pavirto grafiškai panašia, tačiau fonetiškai nieko bendra neturinčia prie-

balse ɔ, būtent *Arədvī Sūra Anahita*; gotų kalbos žodis *faīrguni* ‘uola, kalnas’, pametus raidę *r*, virto *faīguni* (nors antai II-ojo tomo 303 puslapyje išliko teisinga šio žodžio lytis); rekonstruotas indoeuropiečių angies pavadinimas (galininko linksnyje) **ng^whim* vienąsyk parašytas teisingai, o keletu eilučių žemiau – jau **ng^whim*; didelį įtarimą kelia ir indoeuropiečių Perkūno vardo užrašymas **Peruŋ(t-s)*, kuris su vardininko linksnio galūne *-s* bei sąlygišku, t.y. galinčiu būti, o galinčiu ir ne, formantu *-t-* turėtų atrodyti **Peruŋ(t)-s*; taip pat luvių kuopinis dievų pavadinimas *^DAnnurammenzi* ‘galingieji dievai’, padarytas iš čia pat nurodomo būdvardžio *annarummi-* ‘stiprus, galingas’ ir todėl, matyt, turėjęs atrodyti *^DAnnarummenzi*; vietoje lietuviško upės pavadinimo *Dunojus* vardininko per klaidą duodamas kilmininkas *Dunojaus*; vietoj sen. indų *puruśamedha-* su minkštu *ś* garsu pirmame dėmenyje atsiranda *purusa-medha-* su *s*; ir t.t.⁴

Dar didesnę apgailestavimą sukelia tai, kad visos šios spaudos klaidos raidė raidėn atsidadė latviškojoje „Mitologijos enciklopedijoje“ (išduodamos, kaip iš tikrųjų buvo pritraukti „bendradarbiauti“ autoriai) ir, negana to, suprantama, atsirado visa eilė naujų, „antros kartos“ spaudos klaidų. Štai germanų griausmavaldžio (ar *žaibasvaidžio*, kaip kad jis vadinamas lietuviškame vertime, nusižiūrėjus iš latvių *zibeŋmešs*, nors tokio žodžio „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ nėra,⁵ *griausmavaldžiui* esant bent jau „didžiajame“⁶) Toro arba, tiksliau, Thoro motinos vardas *Fjargyn* rašomas *Fjorgyn*; minėtas indoeuropiečių angies pavadinimas **ng^whim* vienur nusirašytas teisingai, tiksliai (žinoma, tiksliai nusirašant ir pasitaikančias rusiškojo leidinio klaidas), o kitur jau – *ng^whim*; vietoj šaltiniuose paliudyto prūsiško ugnies dievybės vardo *Panicke* atsiranda (rekonstrukcija?) *Panika*; ir t.t.⁷

Tačiau didžiausią apgailestavimą, stačiai apmaudą, tikrą širdgėlą kelia tai, kad lietuviai nuo latvių nusirašė ne tik rusiškojo, bet ir latviškojo leidinio klaidas, vadinasi, nė nemėgino pasitikrinti pagal ar bent užmesti akį į „Pasaulio tautų mitus“, t.y. šiuo atveju „pirminį šaltinį“. Savaiame suprantama, be to, kad lietuviai leidėjai, niekuo nenusileisdami rusams bei latviams, padarė dar ir savo, naujų, „trečios kartos“ klaidų. Štai

indoeuropiečių žodis (čia duodamas be vardininko galūnės *-s*, užbaigiamas kamiengaliu) **deiuo* ‘dievas’ lietuviškoje „Mitologijos enciklopedijoje“ tampa **deiuo*, t.y. pusbalsis *u*, tarp balsių dėsningai virstantis *v*, kaip kad lietuviškame žodyje *dievas*, pakeičiamas balsiu *u*, kartu pakeičiant viso žodžio fonetinę prasmę; tas pat atsitinka su hetitų *šiuatt-* ‘diena’, virtusiu *šiuatt-*; su luvų *tiuaz* ‘saulės dievas’, paverstu *tiuaz*, ir t.t. Nors kitur, pavyzdžiui, žodžiuose ide. **dye-* ‘du’ ar ‘dvi-’, šaknyje **uel-* ir kt. šis rašybos ženklas išlieka, tačiau vėlgi ne kaskart, o pagal nežinomų jėgų užgaidas. Tas pats ir su pusbalsiu *i*, atitinkamomis sąlygomis dėsningai virstančiu *j*. Štai žodis **jemo* ‘dvynys’ sulig leidinio „mitologiniais dėsniais“ virsta **iemo* (taip latvių *jumis* virtų nebežinia nei kaip kirčiuotinu, nei kaip tartinu *iumis*). Kad ide. **s(a)uel-n-* tampa **s(a)uel-n-*, nieko nuostabaus, bet štai šios kilmės senovės iranėnų žodį *xʷarənah* ‘aukščiausioji saulės malonė (rus. *благо*, latviškai išversta *labums*, o lietuviškai atitinkamai *gėrybė*)’ ištiko tikrai „alchemišką“ transformaciją: visų pirma jau rusiškame leidinyje, supainiojus balsę *ə* su priebalse *ð*, jis virsta *xʷarənah*. Latviai pakeltą *v* atspausdina labai mažą, it kokį paukščiuką, o *ð* – palinkusią kitu kampu nei likusios žodžio raidės. Tai, žinoma, sukelia pagrįstą lietuvių nepasitikėjimą, tačiau, neilgai galvoję, jie randa radikalų sprendimą – šių „nesuprantamų“ ženklų jie išvis nebespausdina, palikdami jų vietoje vos didesnius tarpelius tarp raidžių, matyt, mirusiesiems atminti. Išeina *xarnah*. Panašaus likimo susilaukė ir minėtas gotų kalbos žodis *faīrguni*, jau rusiškajame leidinyje praradęs *r* ir tapęs *faīguni*, tokiu pat pavidalu patekęs į latviškąjį leidinį, o lietuviškajame, kirčiuotą *ī*, matyt, prieblandoje palaikius *l*, virtusį *falguni*. Tačiau tai vis svetimų, tolimų, nesuprantamų kalbų žodžiai, kurių lietuvis skaitytojas tikrai nežino, todėl jam tos kelios nežymios (juolab smulkiu šriftu spausdinant) klaidos nieko nereikia. Bet lietuviui skaitytojui ši tą, reikia tikėtis, tebereikia lietuviškas žodis *nařsas*, rusiškajame leidinyje paaiškinamas reikšmėmis ‘ярость’ bei ‘мужество’, o latviškajame – iš rusų kalbos išsiverstomis ‘niknums’ bei ‘vīriřķiba’. Reikia pasakyti, kad rusiškajame leidinyje nurodomos visų kaip pavyzdžiai pateikiamų žodžių reikšmės, išskyrus rusiškuosius, kurie rusui skaitytojui savaime suprantami. Taip pat elgiasi ir latvių „Enciklopedijos“ sudarytojai, latviškuosius pavyzdžius palikdami be papildomų paaiškinimų, o visus kitus, tarp jų ir rusiškuosius, pateikdami su atitinkamomis reikšmėmis. Galima buvo šito tikėtis ir lietuviškoje „Enciklopedijoje“. Vis dėlto šis lietuviškas žodis čia duodamas su iš latvių kalbos išsiverstomis reikšmėmis ‘jnrīřis’ bei ‘vyriřkumas’. Betgi liet. *nařsas* lietuvių kalbos žodyne reiškia tiesiog ‘1. nar-

sumas, drąsumas, 2. didelis pyktis, įnirtimas; kerštas; smarkumas’ arba dar ‘3. noras, geismas’,⁸ *о мужество* savaime yra jo rusiškasis atitikmuo, neturint geresnio, tikslesnio, ir nieku būdu ne „vyriřkumas“ (pavyzdžiui, „narsi moteris“ – vienas dalykas, o „vyriřka moteris“ – jau visai kitas). Tačiau tai dar būtų pusė bėdos, jei lietuviškoje „Enciklopedijoje“ būtų išspausdintas būtent žodis *nařsas*, o ne – matyt supainiojus tvirtagalės priegaidės riestinį kirčio ženklą ant *ř* su raidės *ř* varnele – *nařřas*, kuris lietuvių kalboje šiaip jau reiškia arba ‘smarkuolis, narsuolis’, arba ‘žuvų ikras; varlių kurkulai’.^{9,10}

Galima būtų nekreipti dėmesio į tokias, su viso darbo mastais palyginus, smulkmenas, jei nebūtų jų taip gausu. Kita vertus, kiekvienas kalbos ženklas tik todėl ir yra būtent ž e n k l a s, o ne šiaip sau „kregnelis“, kad ką nors r e i š k i a. Vadinasi, praleisdami bei iškraipydami kalbos ženklus mes neišvengiamai iškraipome jos reikšmes ir galiausiai pačią kalbą, raštu perduodamą žinią, patį žinojimą. Nesistebime, kai pakeitę ar praleidę vienintelę raidę savos kalbos žodyje iš *nirřti* gauname *nerřti*, iš *blynas* – *klynas* ir t.t. Užtenka supainioti tařkelį, brūkšnelį, kabliuką, ir iš *sakė* išeina *řakė*, *pūsti* – *pusti*, iš *skūsti* – *skusti*, ir t.t. O jei dar pridursime išvis „nematomas“ kirčiavimo klaidas, tai, pavyzdžiui, iš *áuřti* gausime *auřti*. Galime tik spėlioti, ką perskaitys mums nežinomų kalbų mūsų iškraipytuose žodžiuose jas bent kiek išmanantis. Galima suprasti, kad klaidų pasitaiko autoriniuose tekstuose, – kelias į tiesą klaidomis grįstas. Tada visa atsakomybė tenka autoriui, pasirašiusiam savo vardu. Nors ir tokiu atveju pagalvoji dar apie redaktorių. Tačiau visiškai kas kita – klaidos žodynuose bei enciklopedijose, kurios dažnųsyk ir atsiverčiamos kaip tik siekiant susižiūrėti, pasitikrinti, remtis. Antraip išeina nebe žinių, o tikrai „mitologijos“ enciklopedija pačia blogiausia šio žodžio prasme. Susidaro įspūdis, kad rusai, latviai ir lietuviai čia sužadė savotišką „Maskvos telefoną“¹¹; įdomu būtų, jei dar kas įsijungtų į šį žaidimą ir išsiverstų „Enciklopediją“ iš lietuvių kalbos arba, tarkim, išverstų ją iš lietuvių kalbos atgal į rusų kalbą.

Kitą nemažiau opų klausimą primena straipsnis „Indų mitologija“.¹² Turiu galvoje sanskritiškų žodžių transkripciją bei linksniavimą lietuvių kalboje. Tiesą sakant, tai tikrai keblus, labai rimtų svarstymų ir atsargių sprendimų reikalaujantis uždavinys, kurį išspręsti ar bent ką nors nuspręsti jo atžvilgiu galėtų tik patyrusių, išmanančių ir išmintingų specialistų būrys. Pavyzdžiui, sanskrito vyr. g. daiktavardį *deva-* ‘dievas’ Vakaruose priimta vartoti be galūnės, tik su kamiengaliu, t.y. *deva*, ir tokioms analitinėms kalboms kaip anglų ar prancūzų tai bepigu, o sintetinėje lietu-

vių kalboje jį iškart imame linksniuoti *deva, devos, devai* ir t.t., t.y. kaip moteriškosios ar bendrosios giminės daiktavardį, nors pačiame sanskrite vardininko linksnyje jis turi galūnę *-s*, t.y. *devas*, ir visiškai atitinka lietuviškąjį *dievas*, todėl pagrįstai galėtume jį linksniuoti kaip dera vyriškos giminės daiktavardžiui, t.y. *devas, devo, devui* ir t.t. Iš tikrųjų yra nemažai argumentų ir už, ir prieš, tačiau tai nepateisina visiško jovo, nesilaikant nei vienokios, nei kitokios sistemos. Pavyzdžiui, sanskrito vyr. g. *Bhaga-, Garuda-, Gautama-, Jama-, Kāma-, Mitra-* bei kt. „Mitologijos enciklopedijoje“ lietuviškai tariami ir linksniuojami kaip *Bhagas, Garudas, Gautamas, Jamas, Kamas, Mitras* bei kt., o jau *Indra-, Kṛṣṇa-, Śiva-, Varuṇa-* – kaip *Indra, Krišna, Šiva, Varūna* (beje, iš kur pastarajame ilgoji *ū*?). Arba, pavyzdžiui, kodėl sanskrito vyr. g. *buddha-* virsta liet. *buda* (iš bėdos nurodoma dar galimybė tarti *budha*, nors skr. *budha-* – jau visai kitas, nors ir tos pat šaknies vardu vadinamas mitologinis personažas), o, tarkim, sanskrito vyr. g. *tathāgata-* lieka *tathagatas*, neprarasdamas nei raidžių, nei giminės?¹³ Tokie leidiniai kaip šis būtų tiesiog nepraleistina proga visa tai dorai išsiaiškinti, apsvarstyti ir vienašyk sutvarkyti, juolab kad nūn Lietuvoje yra ir sanskrito specialistų, nekalbant apie lituanistus, ir apskritai visas būrys daugiau ar mažiau dalyką išmanančių žmonių.

Galima būtų pareikšti dar keletą pastabų, tačiau kritikuoti – itin bjaurus ir iš esmės bevaisis užsiėmimas. Ir taip jau, kas netingi, visi kits ant kito burba ir bambaba. Pats, išgirdęs kitą ką nors „triuškinant“, tik atsidūstu ir slapta apsidžiaugiu, kad tai ne aš – nei tas, kurį triuškina, nei juolab tas, kuris... Žmogui atrodo, kad jis kovoja už teisybę, stoja už tiesą, kilniai pasipikrina, o iš tikrųjų tik paleidžia tulžį ir padaugina kartėlio mūsų ir taip jau sūrijoje pakalnėje. Ir juo kandžiau, šmaikščiau, grakščiau – tuo bjauriau. Labai trūksta visiškai priešingo santykio – pakantos, atidumo, pasirengimo išgirsti, geros valios jei ne pritarti, sutarti, tai bent tartis, susikalbėti, pagaliau bent pastebėti gerąsias, pripažinimo tikrai vertas puses. Burbėti ir bambėti lengva, o darbą dirbti sunku, ir rimtą darbą dirbant – klaidos neišvengiamos. Žinoma, jų visad galėtų būti mažiau, tačiau kad ir kaip stengsies – vis viena kita liks. Pagaliau pastebėtas klaidas galima ištaisyti pakartotinai leidžiant, ir viskas. Todėl apskritai svarbiausia – ne pavienės klaidos, o ištisas naujas žingsnis lietuvių mitologinėje literatūroje, reikia tikėtis, visa pakopa aukščiau kilstelėsiantis lietuvių skaitytojo mitologinių žinių bei minties lygį. Reikia atkreipti dėmesį ir į lietuviškosios „Mitologijos enciklopedijos“ apipavidalinimą, žymiai pranokstantį savo skoniu tiek latviškąjį, tiek

rusiškąjį. Todėl belieka padėkoti dailininkams, vertėjams bei leidėjams už knygynuose pasirodžiusią tikrai gražią, seniai lauktą knygą, be kurios savo lentynų ar sekcijų, manau, daugelis netrukus nebegalėsime nė įsivaizduoti.

Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Мифы народов мира. Энциклопедия. – Москва, 1994. – Т. 1, 2.
2. Mitoloģijas enciklopēdija. – Т. 1. – Rīga, 1993; Т. 2. – Rīga, 1994.
3. Mitologijos enciklopedija. – Т. 1. – Vilnius: Vaga, 1997.
4. Иванов В.В., Топоров В. Н. Индоевропейская мифология // Мифы... – Т. 1. – P. 527–533.
5. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1972. – P. 954–955.
6. Lietuvių kalbos žodynas. – Т. 3. – V., 1956. – P. 576.
7. Indoeiropiešu mitoloģija // Mitoloģijas... – Т. 2. – P. 46–49. – Be to, kaip matome, straipsnio autoriai (žr. nuorodą 4) čia nebenurodo, tačiau apie juos dar galima spręsti iš knygos pradžioje patalpinto bendro autorių sąrašo, kur pažymima, jog apskritai indoeiropiečių mitologijos tema rašyta V. Ivanovo ir V. Toporovo.
8. Lietuvių... – Т. 8. – V., 1970. – P. 555.
9. Ten pat. – P. 560.
10. Indoeiropiečių mitologija // Mitologijos... – P. 319–323. – Čia autoriai, kaip ir latviškajame leidinyje, irgi nenurodo (žr. nuorodą 7), jokio autorių sąrašo, be to, nebėra nei knygos pradžioje, nei pabaigoje, belieka tikėtis tad nors kokios užuominos apie juos II-ajame tome.
11. Toks mano vaikystės kiemo vaikų žaidimas, kai susėdama eilute, pirmasis pakužda į ausį kitam kokį žodį, o tas vėl kitam ką nors jame pakeitęs, ir taip kits kitam iki paskutinio, kuris išgirstą žodį ištaria balsiai, ir tadą visi juokiasi, stebėdamiesi nebeatpažįstamai pakeitusiomis jį pradinio žodžio permainomis.
12. Indų mitologija // Mitologijos... – P. 324–396.
13. Budizmo mitologija // Ten pat. – P. 46–65.

BOOKS

Encyclopaedia of mythology

The book „Encyclopaedia of mythology“ is under review by Dainius Razauskas. It is the first volume of the Latvian „Mitoloģijas enciklopedija“ and it is translated into the Lithuanian language and published in 1997. The Latvian encyclopaedia is prepared according to the well-known encyclopaedia „Mify narodov mira“ that is published in the Russian language. The reviewer’s joy and acknowledgments for the necessity of such encyclopaedia is great, though he states, regretfully, that there are a lot of mistakes in the words and names that are written in the old languages.